

Sofi Goldberg

Mesečina nad Istanbulom

Prevela sa španskog
Gordana Mihajlović

■ Laguna ■

Naslov originala

Sophie Goldberg

LUNAS DE ESTAMBUL

Copyright © 2015, Sophie Bejarano

Copyright © 2014, Editorial Planeta Mexicana

Translation copyright © 2017 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Mojoj baki Venturi,
mojoj majci Meri i ćerci Lisi,
odvažnim ženama kojima se divim.*

*Za moje prvo dvoje unučića,
i sve koji će tek doći,
sa bezgraničnom ljubavlju
i u nadi da sam vam ostavila
izvanredno vredne uspomene.*

*Muškarcima mog života,
mom mužu Moisesu,
mojim sinovima Alehandru i Arturu,
mom ocu Albertu.*

*Ljudima koji odasvud prelaze granice,
ka svim odredištima.*

Krenućemo na put, i potajno patiti što neće biti povratka
ni na jedno mesto na kome smo bili srećni.

Mario Pajeras, *Kilimandžaro*

Putovanje nikada nema kraj. Samo putnici imaju kraj.
A čak i oni mogu produžiti putovanje u sećanju, u
pamćenju, u pripovedanju. Kraj jednog putovanja tek
je početak drugog.¹

Žoze Saramago, *Putovanje kroz Portugaliju*

¹ Sa portugalskog prevela Tanja Štrbac. (Prim. prev.)

Navršavaju se trideset i četiri godine od smrti moje bake. Sa čašom tempranilja u ruci, nazdravljam uspomeni na nju. Tempraniljo, sorta koja je simbol Španije, šapće mi kako se vino izražava, preko svojih nota drveta iz zagasito tamne bačve i naglašene boje po kojoj se opaža prisustvo crne ribizle, šljive i duda. Posmatram tu složenu i dozrelu nijansu stavljajući čašu naspram svetla. Savršen spoj sa prošlošću. Slasna aroma vlažne šume i stare buradi.

Kišne kapi energično udaraju u ogroman vitraž na sredini ulaza. Šupljina koju obrazuje spirala stepeništa jedan je od najintimnijih kutaka u mojoj kući. To udubljenje otrže od zaborava moje korene. Taj prostor ispunjava crna škrinja. Škrinja moje bake. Ona nije bila istorijska ličnost, nije bila Karlota² ni Jovanka Orleanka, ali jeste nepoznata žena koja je krčila put, još jedna među stotinama doseljenika što su potražili krov nad glavom u drugoj zemlji. Još jedna od onih što im je usud dodelio da im život prođe u lutanju; a njen usud je, iako ona to nije znala, obeležio i moj.

Vazduh postaje zgusnut i dremljiv. Vetrić tromo piri. Rešavam da otvorim škrinju koja čuva portret moje bake u prozračnoj haljini, malo suženoj oko bedara. Prodoran

² Pripadnica plemena Joruba, predvodnica pokreta za oslobađanje od ropstva na Kubi, protiv španskih zavojevača, stradala kod grada Matansasa. (Prim. prev.)

pogled, ponosna silueta. Čovek bi pomislio da je u pitanju reljef kameje. Sklanjam portret i vezeni prekrivač, kao i srebrnu filigransku figuru tipične turske papuče kakve su nosile naložnice i odaliske što su živele u sultanovom haremu. Tačno se sećam mesta gde sam kupila taj suvenir. Bilo je to moje prvo putovanje u Istanbul i sve me je podsećalo na baku.

Debela koža na ručkama sa obe strane škrinje istrulela je i kruni se na najobičniji dodir. Saginjem se i brava popušta preda mnom čim je dotaknem. Polako je otvaram. Osećam atmosferu Turske, istu onu što me je osvojila na prvom putovanju. Pre nego što podignem poklopac do kraja, miris tog starinskog sveta izleće napolje kao polen u proleće. Postava iznutra je potpuno požutela a cvetovi izbledeli. Šeširi sa perjem zavode me da ih isprobam. Na dnu, zamotuljak obmotan čaršavom. Razmotavam ga malo-pomalo i otkrivam album od crvene kadife čiji se čoškovi mrve kao popadala prašina.

Kao mlada, baka nije umela da čita i piše, pa su se njene uspomene sastojale od fotografija i isečaka koje je revnosno čuvala zardala kopča. U tom albumu sam pronašla portrete bakinih sestara i malog Isaka. Razglednicu sa džamijom Ortakoj, njoj omiljenom, sa Bosforskim mostom sa jedne strane, kao da bdi nad njenim snom. Listala sam kartonske stranice diveći se licima što decenijama stoje tu. Iznebuha, naiđoh na bakinu sliku kad je još bila gotovo devojčica, istu onu što ju je poslala Lasaru u prvom pismu koje je odlučilo o njenoj budućnosti. Kestenjaste, zavodljive, zagonetne oči. Gotovo devedeset godina razdaljine između nas. A reklo bi se da ne postoji razmak između njenog i mog vremena. Pa ipak, fotografije iz minulih epoha vraćaju me u dane detinjstva, u noći kad sam ostajala kod nje da prespavam a ona delila sa mnom svoja sećanja, do te mere da više ne razabirem jesu li moje uspomene samo odjeci njenih.

Vadim ogledalo, ono od srebra sa reljefnim ukrasima i drvenom držaljkom, u kome se baka zacelo posmatrala nebrojeno puta. Gledam u tom odrazu vlastite crte lica. Njen životopis se razotkriva stapajući se s mojom fizionomijom. Taj predmet je, sva je prilika, laskao njenom kaćiperstvu u mladosti. Jednu modu su smenile druge, nakon jednog događaja usledili su još mnogi. A sitno izbrušen nikl bio je gorljivi svedok svega toga.

Moja baka je ovo ogledalo zasigurno uzela za saučesnika oštrih samoposmatranja i stidljivih ispovesti. Smeli dijalozi, ponovni susreti, samrtne muke, ožalošćenost, pomutili su sliku u njemu. Ovo ogledalo je nesumnjivo bilo tumač njenih promena i strasti, dvoznačnosti i nerazumljivih znakova. Njenih žudnji, njenih preobražaja. Ovo ogledalo je oduvek uljuljkivalo i podstrekivalo njene flertove s taštinom.

Predmeti, portreti, odlomci mog nasleđa: jevrejski koreni, sefardski koreni, turski koreni. Dijaspورا. Izgnanstvo. Nova loza u drugoj zemlji. Potraga za mestom gde će se pustiti koreni. Manjina željna novih izgleda. Naraštaj koji je kod svog potomstva podstakao stvaranje izvornog identiteta na meksičkom tlu. A uprkos svemu tome, Istanbul opstaje kao živo prisustvo. Istanbul sa svojom mističnošću i lepotom. Haotični i staloženi Istanbul, prekomerno orijentalan a ujedno tako evropski, previše zapadnjački da bi pripadao Aziji. Oni ogranci porodice koji su oduvek nastanjeni tamo i dalje bude nostalgiju u nama.

Tamo je noć baršunasta zavesa plavetnosivkaste boje koja se podiže kad je mesec pun i motri kako sunce izliva svoj tečni bakar na obzorje. Tamo su predvečerja od *kehribara*, od *čilibara*. I carstva i tragovi stopa i senke i spevovi, od *čilibara* su. I vodena para i vlaga i vizantijsko svitanje pomaljaju se iz voda Egejskog mora, i od *čilibara* su. Zora blago dotiče

otomansko nebo zlatnim minaretima; bronzane kupole se neustrašivo uzdižu sa poštovanjem; prenose oblacima bezbrojne nijanse malahita, korala, topaza i lapis lazulija. Život se budi sa molitvama, s tragovima što su ih ostavila stoleća. Mora čuvaju ispovesti što ih je legenda poput praha razasula po njima. Mediteran prima kao strelice prelive u duginim bojama što beže presecajući tirkiznu pozadinu, dok se ne zariju u pesak. Tamo moje srce satkano od tamjana i amajlija treperi sa aromama začina što ispunjavaju vazduh. Ovde udišem isparenja uspomena što lebde nad vodama Bosfora. Ovde, sećanja moje bake, neiscrpno pamćenje. Ovde, moje suze su od ćilibara.

Prvi deo

Odvajanje od korenova

I

Krotki talasi su zapljuskivali kobilicu parobroda *Lafajet* lagano ga primičući kopnu, nalik na blage ali odlučne majčine ruke što stavljaju čedo u kolevku. Njihali su ga polako, oprezno; kad je umorna lađa uplovila u tople meksičke vode, dočekao ju je vetar i kao da je blagoslovio prispeće nekih izgubljenih duša što su nestrpljivim očima pomno pretraživale novu zemlju.

Naslonjena na ogradu gornje palube, mlada Ventura je u daljini razaznavala luku koja ju je dočekivala dobrodošlicom. Još tada se zapažalo, po tome kako se jakim rukama čvrsto hvata za rukohvat, da će docnije snažno držati kormilo novog života pred sobom. Mada je plovidba trajala dugo, nije bila sigurna da želi da stigne. Odluku da se otisne na taj presudno značajan put zapravo nije donela ona; ali naposljetku, ko preispituje roditeljske odluke? Da je bilo moguće, volela bi da vidi svoju budućnost kao u knjizi čije se stranice prelistavaju navrat-nanos da bi se doznalo kakav je kraj. Neizvesnost se ogledala u njenim očima boje peska i dokopala se malenih usta što su nervozno grickala kolačić sa anisom.

Pre dvadeset i šest dana oprostila se od voljenog Mediterana, Mediterana svojih dedova, onog gde je ostavila oca i majku, sestre i brata, da bi preplovila Atlantik i upoznala

muškarca koji je u pismu zaprosio njenu ruku. U levom džepu prastarog kaputa stajali su potanji listovi hartije, dobro izgužvani od silnih čitanja. Iscrtni savijucima crnih slova, sadržavali su razlog njenog putešestvija. U stvari, zbog toplog podnevnog sunca tog nezaboravnog nedeljnog dana bilo je nepotrebno nositi nasleđeni kaput u kome je bog te pita koliko puta videla majku kako se štiti od studenih istanbulskih zima. Međutim, nije bila u stanju da se odvoji od šavova koje su majčine ruke strpljivo učvrstile u danima pred rastanak. Sporim pokretom, prstima je pokupila kapi koje su poprskale morskom vodom njen beličasti obraz, prinela ih usnama, okusila sklapajući oči, a očni kapci su joj otekli od sećanja na dom kog se odrekla bez svoje želje. Premda su je slane kapljice podsetile na vode Mramornog mora, na čijoj je obali provela najveći broj nedelja u detinjstvu, u daljini su se čuli zvuci marimbe³ objavljujući da je prekasno da zamišlja da se igra sa Reginom, omiljenom sestrom, pokraj voda uz koje je odrasla.

Još kad je bila mala, majka je odlučila, budući da je Ventura bila najprivlačnija od njene tri kćeri, da nikad neće dopustiti da se uda za Turčina. Zakoni o služenju vojske bili su veoma strogi. Odvajali su muškarce od porodica na period od pet godina radi obuke, a kasnije ih pozivali da služe sedam godina u pravilnim vremenskim razmacima. Žene su najvećim delom braka same gajile decu i dopisivale se s muževima. Ne, ne... za nju su kovani drugačiji planovi, planovi o životu boljem nego što je mogao da joj pruži kvart Kasimpaša, opkoljen džamijama.

* * *

³ Muzički instrument iz grupe udaraljki. (Prim. prev.)

S kosom boje meda i kožom belom poput morske pene, Ventura je koračala uspravno, puštajući da se vide njene lepo građene grudi. Prolazila je Ulicom Menzil, uskim, kaldrmisanim sokakom, nalik na bezbroj tipičnih ulica četvrti za koje su znali jedino žitelji Istanbula, ili putnik što pešice obilazi tradicionalne delove periferije. Nedugo potom stigla je do kuće gospođe Viktorije Kariljo de Abuaf, gde je čuvala dvojicu mališana starih osam, odnosno šest godina. Provodila je sa njima popodneva, pričala im priče i ponavljali su pesme na ladino jeziku ili *đudezmu* kojim su govorili sefardski Jevreji, čiji su koreni pripadali Španiji. Kao i za sve španske Jevreje, prenošenje ladina bilo je način da se sačuva njihovo poreklo u Turskoj. Tim poslom se bavila od pre nekoliko meseci, budući da su očevi prihodi bili tako ograničeni da njenim sestrama u školskom uzrastu ne bi bilo dostupno da nauče da čitaju i pišu da ona, najstarija, nije pomagala zarađujući nekoliko dodatnih lira. Ali to joj nije teško padalo, ta porodica joj je veoma omilela, a primećivalo se da i oni osećaju isto prema njoj. U više prilika su je pozvali da im pravi društvo za trpezom i jede ukusni riblji *garato* sa hlebom, ili parče baklave prelivene šećernim sirupom sa aromom pomorandže.

Za jednom od tih večera, između dva zalogaja, umaćući hleb u maslinovo ulje u kome je plivao *garato*, dok je izlazila na kraj s kiselinom limuna kojim ga je začinila pre nekoliko časaka, gospođa Viktorija je pomenula svog brata blizanca: Lasara. Oni su bili dvoje najstarije dece donje Zimbul i don Heskijela Karilja. Lasaro je time odavao počast imenu svog dede koji je, kao i svi Jevreji španskog porekla, nosio ime iz razdoblja kad su živeli na tlu Iberije i ono se prenosilo sa dedova na unuke, s kolena na koleno. Pre nego što su ih

Katolički kraljevi⁴ proterali 1492. godine, pod pretnjom da će im Sveta inkvizicija suditi, staviti ih na muke i spaliti žive ako se ne preobrate u katoličanstvo, Jevreji iz Andaluzije, Granade, Kordobe i još nekih gradova presudno su uticali na umetnost, privredu i kulturni i intelektualni razvoj Španije osam stotina godina; omogućili su zlatni vek,⁵ čak su zauzimali važne javne položaje ili bili savetnici Krune. Porodica Kariljo je pripadala jednoj od *alhama* ili zajednica koje su održavale jedinstvo jevrejskog stanovništva i vodile miran saživot sa Mavarima i hrišćanima. I tako je ime Lasaro, nimalo povezano sa Lazarom iz jednog od Isusovih čuda, sadržavalo u sebi breme pripovesti, zaostavštine i korena koje je sećanje predaka uspostavilo kao lanac što iščekuje novi beočug da bi i dalje imao smisla.

Među svojim stvarima i čežnjama za domovinom Kariljovi su u Istanbulu čuvali drveni sanduk, s vremenom izjedjen od moljaca. Kroz poklopac od mutnog, neprozirnog stakla, nekadašnji ključ od njihove kuće u Toledu izviruje gotovo zatrpan šalitrom kojoj je svojevremeno istekao rok trajanja, ali koja ne zaboravlja. Generacijama su kolale priče da su u toj kući živeli kartografi, pesnici i veliki učitelji hebrejskog jezika, i da su svi nosili prezime Kariljo, praoci Lasara i Viktorije, koji su svaki put iznova slušali predanje kako su njihovi preci poneli sa sobom u izgnanstvo ključ od svoga doma, čija su vrata zamandalili; a sa njim je na put pošla i

⁴ Zajednička titula koja se u istoriji koristi za kraljicu Izabelu I od Kastilje i Fernanda II od Aragona. (Prim. prev.)

⁵ Zlatno doba ili zlatni vek španske književnosti obuhvata periode renesanse i baroka. (Prim. prev.)

dirljiva čežnja što su je dugo osećali prema svojoj voljenoj Sefarad⁶ ili Hispaniji. Srećom, sultan Bajazit II je otvorio kapije Otomanskog carstva prognanim španskim Jevrejima, shvatajući da će tako obogatiti svoju imperiju, i tako je porodica Kariljo stigla u Tursku i nastanila se u Istanbulu, gde će naći novi krov nad glavom.

Stolećima nakon što su se njihovi preci skrasili u tom gradu koji se prostirao uz Mramorno more, Lasaro je naslućivao da se bliži neizbežan čas da porodica opet ode u izgnanstvo, i da će njihovi tragovi ostati kao senke šćućurene u zemlji ne dodirujući je. Godinama je u njegovom nagonu tinjala mogućnost da potraži sreću u Americi, pošto su u Turskoj, posle Prvog svetskog rata, evropske sile pobednice nametnule prevlast nad ostacima rasparčanog Osmanskog carstva.

Za Jevreje koji su živeli u zemlji sultana, 1923. godinu je obeležilo snažno uzdizanje Turaka, i razne mere koje je preduzela vlada – kao što je bilo proterivanje poslovnih ljudi nemuslimana iz trgovačkih udruženja – navele su ih da to oseće kao naznaku začetaka diskriminacije manjinske grupe čija je glavna ekonomska delatnost bila trgovina. Priroda, instinkt i istorija progona jevrejskog naroda kroz vekove žive u samoj srži Mojsijevih potomaka, i za Lasara, kao i za mnoge druge, pomisao o iseljenju pulsirala je kao neprekidno predosećanje. Trebalo je hoditi novim zemljama i pogoditi kuda usmeriti korake na mapi nepoznatih teritorija. Napuniti putne kovčege verom u Boga, predanjima i ladino jezikom, da bi se sačuvalo ono što će mu praviti društvo diljem tajanstvenih mora.

Pisma koja je Lasaro primao od svog prijatelja Rafija, koji se iselio u Sjedinjene Američke Države, govorila su o

⁶ Hebrejski naziv za Španiju. (Prim. prev.)

Meksiku, zemlji što je zavodljivo privlačila mlade strance da rade na njenim velikim prostranstvima, naseljenim nevelikim brojem od četrnaest miliona stanovnika. Alvaro Obregon, ondašnji predsednik Meksika, uputio je javni poziv da bi stranci zainteresovani da rade i da se nastane u toj zemlji imali garancije i olakšice po dolasku. Rafi je iz Njujorka poslao Lasaru kopiju pisma objavljenog u novinama, gde se naglašavalo: „Meksiko će drage volje pružiti gostoprimstvo grupama koje budu želele da zasnuju trajna naselja na našoj teritoriji, jer smatra da su one važan činilac vrednog i napornog rada, i nudi im [...] sve prednosti u skladu sa zakonima Republike.“ Lasaro je više puta iščitao to pismo, znao je šta piše u njemu otvorenih očiju ili žmureći, i znao je da meksički zakoni iziskuju dokumente i da doseljenici pokažu barem sto dolara u gotovom novcu pre nego što se iskrcaju sa broda, da bi imali čime da se izdržavaju i otpočinu novi život, da ih naposljetku ne bi izdržavala vlada.

Gospođa Viktorija je podržavala ideju svog brata blizanca Lasara da Meksiko može biti odskočna daska da kasnije stigne u Sjedinjene Američke Države i sastane se sa starim prijateljem Rafijem. Otpočele su pripreme za iseljenje. Najteže je bilo nabaviti tih sto dolara, i Lasaro je preduzeo pustolovno putovanje čak i bez njih. Znao je da su njegove snažne ruke viza za ispunjenje sna o „obećanoj zemlji“ u Americi, i da će otupiti oštricu odvajanja od korenova.

Ventura je uvek pažljivo slušala šta joj priča gospođa Viktorija pijući *ajran* napravljen od jogurta i vode. Svaki gutljaj tog tradicionalnog pića pomagao je da joj mesnata riba sklizne niz grlo. Zamišljala je, kao što je trebalo satima držati ribu u soli da bi se spremio *garato* u čijem je ukusu uživala u tom

trenutku, da je ideja o odlasku morala godinama sazrevati u Lasarovoj glavi.

❖ *Garato*

Skuš a od 2 kilograma

Potrebna količina soli

Filete skuše, sa kožicom i bez kostiju, veoma dobro oprati i ostaviti da se ocede. Treba da budu potpuno suvi. Staviti u đuvečaru čije dno i stranice treba prekriti solju a odozgo takođe posuti ne previše debelim slojem soli. Poklopiti folijom i držati dva dana u frižideru. Nakon dva dana ocediti tečnost koju je meso pustilo i prevrnuti. Trećeg dana odstraniti višak soli, opet ocediti vodu koju je riba pustila i umotati u tri sloja folije, pa na neko vreme staviti u zamrzivač. U tom trenutku, riba je spremna za jelo. Seći je zaleđenu a parčad servirati na tacni. Garnirati tankim strukovima mladog crnog luka i preliti sa malo maslinovog ulja. Prilikom služenja, iscediti nekoliko kapi limuna. Jesti sa vrućim hlebom.

❖ *Baklava*

750 grama tankih kora

1 šolja istopljenog margarina

500 grama mlevenih oraha ili pistaća

ZA ŠEĆERNI SIRUP

2 šolje vode

3 šolje šećera

Sok od ½ limuna

Nekoliko kapi vodice od narandžinog cveta (po želji)

Zagrejati rernu na 200 stepeni. Podmazati margarinom dno i stranice pravougaonog pleha. Staviti 4 kore, i svaku premazati istopljenim margarinom. Posuti orasima ili pistaćima, tako da prekriju celu površinu. Staviti naredne 4 kore, premazati svaku margarinom i tako do poslednje kore, koju takođe treba premazati. Iseći na rombove po celoj dubini i peći u rerni 45 minuta ili dok ne porumeni. Za to vreme, skuvati gust sirup od šećera sa 2 šolje vode i sokom od limuna, stalno mešajući. Pustiti da ključa na tihoj vatri dok se ne zgusne. Kad se sirup smlači, sipati ga malo-pomalo na baklavu, koja se hladila 10 minuta, da ga upije. Seći na rombove i služiti. Ukrasiti posipajući sa malo mlevenih oraha ili pistaća.

❖ *Ajran*

½ litra jogurta

Soli po ukusu

2 šolje vode

Umutiti viljuškom jogurt i so. Malo-pomalo, dodati 2 šolje veoma hladne vode dok se ne dobije gusta tečnost. Piti gotovo ledeno. Osvežava u vrelim turskim letnjim danima.

II

Ventura je pomagala da se sa stola pokupe beli keramički tanjiri sa plavim cvetovima, da bi zahvalila na pozivu na večeru. Za to vreme Viktorijin muž je na vatri u peći žario komad uglja da njime oživi nargile napunjene duvanom s mirisom ruža i nane. Kroz svega nekoliko časaka, prostoriju je obavio polumrak od dima iz šiša koji je mirisao na ružine latice i pomalo golicao grlo.

Razgovor između dve žene nastavljen je u kuhinji. Viktorija je opisivala putovanje brodom svog brata blizanca u Meksiko, kao da mu je lično prisustvovala. Ispričala je da se brod zvao... zvao se... ama nije bitno kako se zvao, zaboravila je naziv; u donjem delu je prevozio teret a putnici su bili smešteni gore, u odeljku prenatrpanom skromnim kabinama. Saopštila je da je prva dva dana Lasaro imao tako jaku mučninu da nije ni izlazio iz svoje. Trećeg dana se, napokon, gladan zaputio do trpezarije, ali nije stigao ni da sedne kad su ga upozorili da će morati da sačeka da putnici iz prve smene završe obrok; on je bio raspoređen u drugu. Nisu se mogli videti muškarci i žene mlađi od dvadeset jedne godine da putuju sami, oni su morali biti s porodicom. Lasaro se osećao utučeno; sa

trideset i šest godina, pomalo zavidljivo je posmatrao parove i porodice što su zajedno hrlili ka novoj budućnosti. Ljudi iz raznih zemalja odazvali su se pozivu Meksika očekujući da će tamo pronaći slobodu i prilike, i stoga je luku Galveston, do koje je većina putnika nameravala da stigne, zamenilo pristanište Verakruz. Lasaro se sprijateljio s jednim Jevrejinom iz Soluna. Ta trideset i dva dana, za koja se pokatkad činilo da im nikad neće doći kraj, pružila su im priliku da jedan drugome ispričaju porodičnu istoriju. Lasaro je sa setom kazivao kako je uoči polaska iz Istanbula otišao u hamam da se okupa po turskom običaju da bi se doterao za put. Najpre je ušao u mlaku prostoriju grejanu mlazom vrelog vazduha što pomaže da se slobodno diše, prolazeći kroz lavirinte pluća, a takođe i duha. Tu se sreo s ljudima koji su, kao i on, dolazili u tursko kupatilo kao mesto okupljanja i druženja, da bi sprovodili svoje rituale, i kao ne najmanje važan razlog, higijene radi. Zatim je prešao u toplu sobu gde su ga izribali i istrljali dok oko njega nisu ostale male cepke kože. Nakon kupanja celog tela hladnom vodom osetio se spremnim za put. Potišteno se pitao, gledajući svoj lik u velikom ogledalu zamagljenom vodenom parom što je izbijala iz zidova, da li i u Americi postoji hamam.

Viktorija je nastavila da priča Venturi šta joj je brat Lasaro napisao u prvom pismu, sa žigom i markom iz Amerike. Da nije spavao od neizvesnosti da li će mu dopustiti da se nastani u Meksiku, pošto nije uspeo da sakupi onih sto dolara. Da je, nazirujući najzad izdaleka obale Meksika, tugovao zamišljajući da će se vratiti istim tim brodom. Pomenuo je i da su putnici počeli da izlaze i da je u daljini pročitao plakat na kome je pisalo: „Molimo, pripremite dokumente i najmanje sto dolara pre susreta sa službenikom.“ Užasnuto je gledao kako su odbili

da puste mladića koji nije imao dvadeset i jednu godinu i nije bio sa roditeljima, i kako su celoj jednoj porodici kazali:

– Ne možete se iskrcati, vize su vam istekle pre dva dana. Natrag u Evropu!

Odlučio je da odloži svoj red propuštajući jedan stariji par i oni su mu zahvalili osmehom. Na nekoliko časaka je ostao sam sa strepnjama koje nije smeo nikome da poveri. Red je odmicao napred, i samo je još nekoliko ljudi pre njega trebalo da preda dokumente. Jednoj gospođi nisu dozvolili da se iskrca pošto je prilikom pregleda ustanovljeno da ima trahom, očnu bolest, čestu kod putnika sa Srednjeg istoka. Lasaru se mučnina popela do grla zajedno s nervozom, koja se pojačavala čim bi još neko bio pregledan. Jedan od prvih što su se iskricali bio je Abraham Mitrani, Grk, koji je sišao sa parobroda i pokazao svojih sto dolara vlastima. Zahvaljujući prijateljstvu rođenom među njima i na Lasarovu sreću, Abraham se opet popeo na brod, s papirima koje su ispečatirale useljeničke vlasti, i uz izgovor da je zaboravio neki deo prtljaga na brodu, krišom mu pozajmio svojih sto dolara. Što se više približavao službeniku imigracionog odeljenja, Lasaro je premirao od straha da će brod nestati, da će iščeznuti iza njegovih leđa. Još samo korak i sići će niz dugačke stepenice ka novom svetlu, željan, preplašen, sa velikim iščekivanjima.

– Tako je moj brat uspeo da kroči nogom na tlo Meksika – izjavila je gospođa Viktorija, kojoj je Lasaro u opširnom pismu ispričao o svom rizičnom dolasku.

Tropske kiše potkraj juna škropile su kapima vreo vazduh luke u Verakruzu. Izgledalo je kao da sama nebesa krste taj željeni dolazak. Vlaga ga je nagnala da olabavi kratku kravatu što mu je pomoću trikova visila oko okovratnika košulje. Prešao je ulicu da se skloni od kišice što je rominjala ispod

nadstrešnice jedne građevine od kantere,⁷ čija je kapija od borovine bila odškrinuta. Sačekao je nekoliko minuta, činilo se da kiša malo-pomalo prestaje dok je pažljivo motrio šta se dešava na tezgi sa hranom, udaljenoj svega nekoliko koraka od mesta gde je našao zaklon. Najpre su mu upali u oči ljudi koji su jeli na uličnim štandovima. Nosili su velike šešire od palminih vlakana i sandale od konoplje koje je na prednjem delu stopala držalo nekoliko kaišića od grube kože – nakon više meseci provedenih u Meksiku uspeo je da izgovori njihovo ime: *hua-ra-će*. Mirisna kuvana jela, kao i slasna aroma za koju nije umeo da odredi kog je porekla, odvela su ga do upaljenog mangala odakle se širio dašak mirisa jednog drugog sveta. Nikad pre toga nije video kukuruznu tortilju, one su se umnogome razlikovale od velikih *lafa* umešenih od pšeničnog brašna koje, ako se razrežu po sredini, prave kesu gde se kao nadev stavlja salata ili ćevap od jagnječeg pečenja. Nije mu ulazilo u glavu kako to da ljudi u Meksiku u samo jednom zalogaju smažu ono u čemu je kasnije naučio da uživa: takose.

Otišao je do domorodačke pijace ispred pristaništa, privučen bojama nepoznatog egzotičnog voća, poput čikosapotea i gvanabane. Ispod improvizovanih nadstrešnica od sirovog pamučnog platna na tezgama je stajalo nikad okušano povrće, kao nopal⁸ i kabuće.⁹ Glineni lonci, tiganji, tepsije i vrčevi poređani na zemlji kao da su štitili korake novopečenog došljaka dok je hodao između ćuraka i kokošaka. Pletene

⁷ Vrsta kamene, vulkanske stene koja postoji isključivo u Meksiku i Srednjoj Americi. (Prim. prev.)

⁸ Biljka iz porodice kaktusa, sa veoma hranljivim plodom nalik na bodljikavu krušku. (Prim. prev.)

⁹ Jestivi cvet jedne vrste kaktusa. (Prim. prev.)

korpe na glavama urođenica što su nudile uitlakoće¹⁰ i bundevin cvet, i znatiželja, praćena iznenađenjem, navele su ga da priđe ženi koja mu je pokazivala košare s povrćem. Nije govorila ono što su njemu rekli da ljudi govore u Meksiku – španski jezik, za koji se pretpostavljalo da će ga razumeti pošto je govorio ladino u čijoj osnovi je španski, iako sadrži mnoštvo hebrejskih reči. Ta žena sa podsuknjama izvezenim pravougaonim ornamentima, bodom pokrstice, obraćala mu se na tutunakuu, jeziku Totonaka, i krotko se osmehnula. Upitao je da li je to što prodaje jestivo, ali nije razumeo odgovor.

Zaputio se do železničke stanice prteći kovčege; tamni podočnjaci su mu uokvirivali umorne oči. Dok ne dođe vreme da se ukrca u voz *Meksikano* i provede u njemu dvanaest sati koliko se putuje do Sijudad Meksika, sručio se u praznu stolicu od pletene lijane. Veseli zvuci harane¹¹ i harfe treperili su u vazduhu. Otkopčao je gornje dugme na košulji dok mu je jedan vodonoša nudio nekakvu beličastu vodu u plavom kalajnom bokalčiću. Popio je orčatu¹² naiskap, ne hajući što ne zna šta je to što će mu najzad osvežiti usta u koja je ušao pesak. Najednom, neki muškarac niskog stasa i sa brkovima kao u Emilijana Zapate dade mu znak da pođe za njim: počelo je ukrcavanje u voz. Ušavši u svoj vagon, pažljivo je smestio prtljag na gornju rešetku. Pogladio je zeleni baršun na sedištima, po kome se videlo da su tu sedeli mnogi, nošeni novim stremljenjima. Nerazvijeni železnički sistem zapušten je u periodu revolucije i to se primećivalo: čak i kondukter

¹⁰ Jestiva gljiva, od koje se razvija bolest kukuruza poznata kao mehurasta gar. (Prim. prev.)

¹¹ Vrsta male gitare. (Prim. prev.)

¹² Vrsta bezalkoholnog, osvežavajućeg pića, u Meksiku se pravi od pirinčane vode i cimeta. (Prim. prev.)

koji je pregledao vozne karte izgledao je kao da ga je neko nehotice pljusnuo po licu. Iz prozora su izbijale graške znoj a i gledajući kroz staklo, mangrove su se izobličavale a granje nastojalo da se negde zagubi.

Kilometrima su pored Lasara promicali zasadi kafe, da bi vidik zamenila polja vanile, a krajolik menjao ruho zaogrćući se lišćem banane. Gvozdeni put od Verakruza do prestonice okupirala je priroda, i odabrala svoje najlepše darove da ih prikaže na tim poljanama. U ravnicama je sa zanimanjem opazio nekoliko hacijendi što su se neupadljivo pomaljale i probijale kroz korov. Napustili su ih zemljoposednici ili napali ustanici za vreme revolucije, a mnoge od njih su predstavljale ponos meksičkih uzgajivača šećerne trske u vreme Porfirija Dijasa. Sa zidova kao da se zgulila slamnatožuta boja a ruševne, prazne zgrade šećerana, koje su nekad širile oko sebe slatkast miris, bile su deo gotovo nestvarno plodnog okruženja. Jedan za drugim, izvirivali su nahereni krovovi, drvena vrata, naprsla i bez kvaka, ostavljajući tek šupljinu da se kroz nju provuku seni revolucionara koji su tuda prodefilovali pre neku godinu. Lasaro se opirao neminovnoj iscrpljenosti. Urezivao je ta zimzelena prostranstva u svoje pamćenje. Voz je prošao kroz stanice Uamantlu, Apisako i Soltepek. Jedina koju je on bio kadar da izgovori bila je Paso del Maćo, gde je nekoliko urođenica izašlo da prodaje robu putnicima. Tu je kupio mango i smazao ga celog-celcatog, sa sve korom.

Stigavši u glavni grad, sreo je Jevreje iz svoje otadžbine i iz drugih oblasti ugašenog Otomanskog carstva, kao što su bile Bugarska i Grčka, s kojima je doputovao u isto vreme. Pružali su podršku jedni drugima i savetovali se. Spajala ih je potreba da dele dobro i zlo, da razgovaraju o onome u čemu su svi oskudevali i da razmatraju mogućnosti. Potreba za pripadanjem kao da je imala sopstvenu volju; kao da je taj

esnaf razmenjivao tajne šifre, šifre manjine željne okupljanja i priče o onome za čim je čeznula. Posavetovali su ga kome da se obrati, i ubrzo se obreo na ulicama iz kolonijalnog perioda u centru grada, prodajući engleski štof, čarape i galanteriju za koju se činilo da je nanizana na ruke što su mu služile za pokazivanje uzoraka. Kravate, svilene pantljike, čipkani volani i dugmad vijugali su jedni preko drugih. Ljudi vele da su jevrejski doseljenici doneli u Meksiko dotad nepoznat pojam *plaćanja na odloženo*. Lasaro je tako prodavao robu od vrata do vrata, pružajući kupcima pogodnost da svakih petnaest dana plaćaju deo dugovanja.

Nakon nekoliko noći posrebrelih mesečinom u zemlji Kojolšauki,¹³ zaljubio se u narod, u hranu, i u žarku želju za napretkom koja se osećala u vazduhu posle revolucije. Zadivljen ali i zastrašen, prvi put je čuo imena Zapate, Vilje i Karanse. Uz to, odredbe nedavno uvedenog Zakona o broju useljenika u Sjedinjene Američke Države, usvojenog 1921. godine, nalagale su da nijedna zemlja tamo godišnje ne može poslati više od tri procenta ukupnog broja svog stanovništva. Na taj način je iseljenje maltene onemogućeno. Veoma brzo je zaboravio preseljenje na sever, mada su mu u glavi i dalje odjekivali veliki egzodusi njegovog naroda, od izlaska iz Egipta pre mnogo vekova, do trenutka kad su proterani iz Palestine i Španije, pored progona u Poljskoj i Rusiji.

Iznajmio je sobu u jednoj od kućica oko zajedničkog unutrašnjeg dvorišta u četvrti Mersed u centru grada, kao i mnogi njegovi zemljaci. Sa obe strane stepenica što su vodile do prvog sprata stajali su betonski stubovi, koji kao da su se iskrivili od napora da prežive podupirući teret nemaštine. Ličili su na stare vinograde iz kojih je obrana ambrozija. Prvi

¹³ U astečkoj mitologiji, boginja meseca. (Prim. prev.)

put se oklevajući popeo uzanim basamcima. Uhvatio se za gvozdenu ogradu čiji je zardali metal škripao, izazivajući kod njega ponešto nesigurnosti. Kućevlasnica je otvorila vrata prostorije koja će od tog trenutka postati njegov stan. Dala mu je ključ i ostavila ga samog, prethodno naplativši kiriju za mesec dana unapred. Sloj guste i baršunaste prašine popao je po dve masivne noseće grede na tavanici koja ga je dočekala dobrodošlicom. Kupio je polovni dušek i roštilj, i naslonio ga na go i pomalo vlažan zid sobe. Te kućice je pohađala treperava svetlost provlačeći se unutra između vratnica kapija i bojila u beličasto senke doseljenika sa raznih strana sveta: Rusa, Bugara, Grka, Turaka i Poljaka, koji su nastojali da tu stvore sebi dom. Najčešće je jeo na tezgama koje su van svojih stanova držale jevrejske gospođe što su već neko vreme živele u Meksiku. Izvukle bi stočić s tradicionalnom hranom, i preko ukusa doseljenici su se osećali kao da su u blizini svojih porodica i oplakivali rodnu grud u izgubljenju u ulicama Hesus Marije i Republike El Salvador. Tog petka, dok je jeo, ispisao je nekolike reči na salveti. Od majke je bio naučio da je kuhinja ljubav; preplavljen setom, nije sačekao da dođe u svoju sobu da bi sastavio rečenicu. To pismo će izmeniti njegovu usamljenu sudbinu: „*Me manka una spoza, una buena musher de muestra tierra.*“¹⁴ Salveta u kovertu poslata je sestri Viktoriji.

Stekao je prijatelje i oni su ga pozivali da provede većinu jevrejskih praznika kod njih. Uprkos tome, nedostajala mu je žena, neko ko će ga čekati kod kuće i kuvati mu turska jela kojih je bio veoma željan. Neko da ga isprati na vratima ujutro i dočeka kad se vrati umoran posle dugog radnog dana. Kad

¹⁴ Lad.: Nedostaje mi žena, neka dobra žena iz našeg zavičaja. (Prim. prev.)

je Viktorija pročitala poruku ispovedenu na papiru, nije časila ni časa. Ventura je idealna žena za njenog brata; mlada je i lepa, a majka joj je voljna da je pusti da ode daleko kako bi joj pružila bolje šanse u životu. Odluka je doneta. Razgovaraće sa Venturinom mamom što pre i ponuditi joj muža za kćer. I tako se nešto što je isprva bilo deo borbe da se preživi, pretvorilo u nešto postojano.

❖ *Šiš ćevap*

1 kilogram jagnjetine (leđa ili but bez masnoće)

1 kašika maslinovog ulja

1 glavica crnog luka srednje veličine

2 kašičice soli

3 mala paradajza

2 paprike

1 kašika majčine dušice

Iseći meso na kockice veličine 2–3 centimetra. Dodati maslinovo ulje, so i prethodno isceden sok od luka. (Iseći luk na kriške, dodati so i ostaviti da odstoji 10 minuta. Zatim istrljati i iscediti u šaci da pusti sok.) Ostaviti meso u marinadi 1 do 2 sata. Zatim ga iseći na kocke i nataći na štapiće za ražnjić, naizmenično sa komadima paradajza i paprike, ostavljajući ½ centimetra razmaka između svakog parčeta. Ispeći ražnjiće na roštilju sa solju i majčinom dušicom. Služiti odmah.

III

Venturina mama je hrani pridavala sentimentalni značaj u odnosu na prošlost, na svakodnevni život i na porodicu. Iako su njenu osnovu činila jela koja su Jevreji poneli sa sobom kad su napustili Španiju, ona su poprimila uticaje turske kuhinje. Tiho je govorila:

– *Mijor pan i kezo kon amor, ke geyna kon dolor.*¹⁵

Doista, služila je svojim skromnu večeru koja se sastojala od sira, začinjene boranije i hleba, ali pripremljenu sa mnogo ljubavi. U toj jednostavnoj kući kuvalo se dušom. Testa su mešena rukama, a one su plesale davnašnje koreografije da bi napravile pite od tankih kora sa nadevom od povrća ili sira, bureke i *bojose*.

Hrana je bila muzika i poezija ukusa. A ukusi su bili misterija i magija povezane sa svetkovinama i posebnim prilikama i otkrivali su se svojim mirisima, a arome što su nastajale u kuhinji porodice Eskenazi stavljale su do znanja da je taj dan poseban. Večera će biti veoma bogata, ali ne za bogataše; doduše, kuvalo

¹⁵ Lad.: Bolje je jesti hleba i sira tamo gde ima ljubavi, nego pečenu kokoš onde gde duša boli. (Prim. prev.)

se samo sa uljem od tek ubranih zelenih maslina, ceđenih kod kuće, što je doprinosilo da se bar tu i tamo zaboravi žalosna finansijska situacija u kojoj su se nalazili.

U bakarnom loncu sudbinu će podeliti voće i začini. Zgusnuće se mudra, ali ne i zastarela načela potrage za boljim životom, ali ponajpre će biti reč o tome da se neizbežni rastanak zasлади pistaćima, kajsiijama, marcipanom i slatkim od ruža. Kao sastavni deo svakog jela, uvek su bila prisutna stoleća sefardske tradicije, kulture i praznoverja. Kuvati kao što je kuvala donja Sara nije predstavljalo samo način da se nahrani telo nego i da se pruži ljubav. Ventura je iskusila sve to na svojoj koži i naučila. Spremati hranu bilo je nalik na sviranje nekog instrumenta i kuvala je uz majčine skute, a ona je tvrdila: „*El ke hereda no muere.*“¹⁶ Donja Sara je prekrivala glavu maramom da joj kosa ne bi upila kuhinjske mirise. Od juče je kovitlac malih šaka očistio pirinač od ljuspica i kamenčića. Taj obred se neizostavno ponavljao kad su devojčice Regina i Rebeka želele da pomognu mami u kuhinji. Pošto je to bila naročita prilika, dodaće bademe i pinjole da naprave *arroziko de boda*.¹⁷ I tako je proteklo popodne pre nego što će doći njen budući prijatelj, gospodin Heskijel Kariljo, u pratnji svoga brata, da zaprosi Venturinu ruku i ublaži samoću što ju je Lasaro četiri jeseni trpeo u Meksiku: „*Musher de buena ventura ke sea i para bueno ke engrandezca, ke sus pyezes corran siempre para bueno.*“¹⁸ Dok je pažljivo nameštala rese što su visile sa zelenog stolnjaka ukrašenog zlatnim medaljonima, gospođa

¹⁶ Lad.: Ko od svoga nauči da radi, neće umreti od gladi. (Prim. prev.)

¹⁷ Lad.: Svadbeni sutlijaš. (Prim. prev.)

¹⁸ Lad.: Neka je sreća uvek prati i neka bi izrasla u dobru osobu, neka joj noge uvek hode ka dobrom cilju. (Prim. prev.)

Sara je razmišljala o značenju te drevne jevrejsko-istočnjačke izreke, tiho i nervozno je ponavljajući. Ime njene ćerke je u sebi sadržavalo neustrašivost i hrabrost da se pođe u potragu za srećom i blagostanjem.¹⁹

Čim su stigli *musafiri*, gosti, dočekani su na tradicionalan način: turskom kafom i slatkim od višnje. Ono se kuva od šećera i višanja, i služi sa kašičicom da bi uzvanice pojele slatko i s čašom veoma hladne vode da bi otklonile otužnost koja se javlja istog trena. Zatim su spustili kašičice u čašu gde više nije bilo vode; to je bio znak da su spremni za razgovor.

Na sastanku je razmotreno više tačaka pogodbe: od miraza do pisama i fotografija koje će verenici nekoliko meseci slati jedno drugome da bi se polako upoznawali. To vreme će poslužiti i da se obave svi pravni poslovi i formalnosti oko useljena potrebni da mlada otputuje u Ameriku. Što se miraza tiče, zapravo nije imalo o mnogo čemu da se pregovara. Situacija porodice Eskenazi nije bila nekakva glasina, nego opštepoznata činjenica i Kariljovi nisu nameravali da otežaju te trenutke pitanjem šta mladina porodica može da ponudi. No Venturin ujak je otkrio da je, otkako je ona napunila sedam godina, tamna škrinja sa zakivcima od pozlaćenog mesinga po ivicama malo-pomalo punjena izvanredno izvezenim čaršavima, ručnim radom donje Sare. Kako je devojčica rasla, majka ju je naučila da radi tanani beli vez na pamučnim stolnjacima sa nitima srednje veličine. Otmeno ukrašeni koncima što su ostavljali utisak da su od srebrne srme i opšiveni gajtanima što su se preplitali na uglovima snežnobelog platna, činilo se da potiču od najfinijih egipatskih prediva.

¹⁹ Špan.: *ventura* – sreća, sudbina, opasnost, avantura. (Prim. prev.)

Svake godine se masivna metalna brava kovčega otvarala ne buneći se da primi još jedan peškir, još jedan milje obrubljen rupičastom pantljikom ili običnu salvetu. Sada kad će Ventura upotrebiti ono što su njene i majčine ruke preobrazile u dostojnu nevestinsku spremu koja će napuniti orman i uštedeti mladoženji bar taj trošak, škrinja koja čuva sve to krenuće s njom u egzodus da bi u nju bio pohranjen prtljag a potom i uspomene, pa i tajne zasićene mirisom naftalina.

– *Lo ke mosotros le podemos asegurar es ke mi hisho es un mancebo de buena famiya. No es el mas hermoso, pero por ariento tene el korason mas engrandecido, otro igual no se va a topar. Le gusta laborar. Ampezo de ambasho pero agora le va bien, i tene grande pazensia, ma kudiara mucho de Ventura en el trokamiento de vida ke va a tener. Lo ke kero dizir es ke kale ponerse de akedro en la data ke la hanum estará pronta para el viaje.*²⁰

Ventura je iz kuhinje, čija su vrata bila odškrinuta, slušala kako njen ujak Abraham pregovara o braku sa Lasarovim stricem. Običaj je da roditelji pre svega budu u ulozi slušalaca i da ne učestvuju u pogađanju, da se odnosi među njima, u slučaju nesuglasica, ne bi pogoršali. Njen tata, don Mošon, neprestano je pročišćavao grlo, i tek pokatkad bi mu se oteo šapat iza kog su se krile reči. Njene sestre Regina i Rebeka poklapale su usta malom Isaku da ne bi ni pisnuo i da bi tako mogli i dalje da sede skriveni ispod stepeništa kod dnevne

²⁰ Lad.: Budite uvereni da je moj sin mladić iz dobre porodice. Nije lepotan, ali ima ogromno srce, kakvo u drugoga nećete naći. Veliki je radnik. Počeo je od samoga dna, ali sad mu posao cveta, i veoma je strpljiv, pa će dobro brinuti o Venturi i naći joj se u predstojećoj promeni načina života. Želim da kažem da treba da se dogovorimo oko datuma kada će mlada dama biti spremna za put. (Prim. prev.)